

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ
ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ

**“ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИГА
ЎТИШ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАНИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҚўЛЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”**

мавзусидаги
халқаро илмий - амалий анжуман
мақолалар тўплами

ТОШКЕНТ – “ИҚТИСОДИЁТ” 2022

монопольных компаний; в телекоммуникационных компаниях не внедрены такие методы, как кайзен костинг и таргет костинг.

3. При организации управленческого учета в компаниях связи и телекоммуникаций следует в достаточной степени изучить бизнес-процессы, связанные с оказанием телекоммуникационных услуг.

4. Необходимо разработать и внедрить в практику такие методы управленческого учета доходов в компаниях связи и телекоммуникаций, как осуществление учета по бизнес-центрам, бизнес-центру расходов, бизнес-центру имущества, инновационным венчурным бизнес-центрам, мониторинг платежеспособности, и прогнозирование сегментов.

Список использованной литературы

[1] <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/global-telecom-services-market>.

[2] <https://strategy.uz/index.php?news=1036&lang=uz2>

[3] Указ Президента Республики Узбекистан №УП-5349 «О мерах по дальнейшему совершенствованию сферы информационных технологий и коммуникаций» от 19 февраля 2018 года/Lex.uz.

[4] Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан №55 «О программе развития сферы услуг на 2016-2020 годы» от 26 февраля 2016 года/Lex.uz.

[5] <https://kun.uz/news/2020/11/18/tezliklar-oshib-narxlar-pasaymoqda>.

Шодиев Э.Т.

**«Бухгалтерия ҳисоби» кафедраси катта ўқитувчиси. PhD,
Тошкент давлат иқтисодий университет,
Тошкент шаҳри, Ўзбекистон Республикаси**

Алоқа ва телекоммуникация компанияларида бошқарув ҳисобини ташкил этиш муаммолари

Аннотация: Мазкур мақолада алоқа ва телекоммуникация компанияларида бошқарув ҳисобини ташкил этиш муаммолари тадқиқ этилган. Алоқа ва телекоммуникация компанияларида бошқарув ҳисобини ташкил этишда бизнес моделларни қўллаш имкониятлари қиёсий таҳлил қилинган. Бизнес моделларни ижобий ва салбий жиҳатлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: телекоммуникация, бошқарув ҳисоби, автоматлаштириш, бизнес моделлар.

Алоқа ва телекоммуникация компанияларида мижозларга тақдим этиладиган ҳар бир хизмат тури алоҳида лойиҳа бўйича тузилган бизнес режага асосланади. Бироқ, бугунги кунда алоқа ва телекоммуникация компанияларида барча хизмат турлари билан боғлиқ асосий ва устама харажатлар ҳамда даромадлар ҳисобини юритиб бориш амалиётини тадқиқ этиш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, мазкур компанияларда фақатгина молиявий ва солиқ

ҳисоблари ташкил этилганлигини гувоҳи бўламиз. Бошқарув ҳисоби деярли ташкил этилмаган. Бундай хулосага келишимизга сабаб, телекоммуникация компанияларида бошқарув ҳисобини юритиб боришга масъул бўлинма сифатида ташкил этилган “Бюджетлаштириш ва молиявий таҳлил” департаментида бюджетлаштириш амалиёти ҳар бир лойиҳа бўйича алоҳида ташкил этилмаган. Шунингдек, молиявий таҳлил бўлимида фақатгина истиқболдаги алоқа ва телекоммуникация хизматларини жорий этиш билан боғлиқ бизнес режаларни тузиш, олдинги лойиҳалар бизнес режалари бажарилишини мониторинг қилиш амалиётини кузатишимиз мумкин.

Е. А. Гибельнева¹²¹ алоқа ва телекоммуникация компанияларида харажатлар бошқарув ҳисобини ривожлантириш муаммоларини тадқиқ этиб, харажатларни алоқа хизматлари турлари кесимида бизнес-жараёнлари бўйича ҳисобини юритишни тавсия этган. Олиманинг фикрига кўра харажатларнинг бизнес-жараёнлар бўйича алоҳида юритилишидан асосий мақсад давлат ваколатли органлари томонидан тартибга солинадиган умумий алоқа ва телекоммуникация хизматларининг нархи ва тарифларини асослантириш, маҳаллий ва минтақавий қўнғироқлар учун компенсация тўловлари миқдорини асослаш, универсал алоқа хизматларини кўрсатувчи алоқа операторларига етказилган зарарлар учун компенсация миқдорларини асослашдан иборат.

Фикримизча, бу ерда олима фақат давлат аҳамиятига молик алоқа хизматларини назарда тутган.

Алоқа ва телекоммуникация компанияларида бошқарув ҳисобини ташкил этиш ва такомиллаштиришга бағишланган илмий тадқиқотлар мазкур соҳада бошқарув ҳисобини ташкил этишда асосан АВС, кайзен костинг, таргет костинг каби илғор усулларни амалиётга татбиқ этишни тавсия этишган.

Бунга сабаб, алоқа ва телекоммуникация компаниялари кескин рақобат шароитида фаолият олиб боради. Бу эса телекоммуникация компанияси стратегик ривожланиш департаменти масъул мутахассисларидан телекоммуникация бозори конъюнктурасидан келиб чиқиб, янги инновацион хизмат турларини жорий этишни тақозо этади. Шунингдек, ушбу хизмат турларини жорий этиш учун зарур бўлган замонавий базавий ретрансляторлар, мобиль қурилмалар, алоқа транспорт тармоқлари ускуналарини ишлаб чиқиш ёки уларни импорт қилиш билан боғлиқ капитал қўйилмалар бошқарув ҳисобини ташкил этиш ва юритиб бориш талаб этилади.

Л.Р. Лилеева алоқа ва телекоммуникация компанияларида бошқарув ҳисобини мулк бизнес–маркази, инновацион венчур марказлар бўйича, бизнес-марказлар бўйича ҳисоб юритиш, тўлов қобиляти мониторинги, сегментар прогнозлаштириш каби усулларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш лозим¹²².

Телекоммуникация хизматлари кўрсатувчи муассасаларда бошқарув ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари, моҳияти қатор олимларни илмий ишлари

¹²¹ Гибельнева Е. А. Развитие управленческого учета расходов телекоммуникационных компаний. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. Хабаровск -2016.

¹²²Лилеева Л.Р. Бухгалтерский учет в сфере связи и телекоммуникаций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. Москва-2007.

ва адабиётларда ўз аксини топган. Иқтисодчилар орасида хизматлар соҳасида бошқарув ҳисобини моҳияти, мақсади, вазифаси шунингдек, бошқа бошқарув қўйи тизимлари билан алоқаси ҳақида умумий тушунча мавжуд эмас.

Бизнинг фикримизча, ҳозирги вақтга келиб телекоммуникация хизматлари кўрсатувчи корхоналарида бошқарув ҳисобини ташкил қилиш масалалари долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Мамлакатимиздаги алоқа ва телекоммуникация хизматлари бозори ҳолатини таҳлил этадиган бўлсак, бунда асосан олигополияни гувоҳи бўламиз. Мазкур олигополистик компаниялар асосан жаҳон интернет тармоғига икки усулда уланган ҳолда алоқа ва телекоммуникация хизматларини тақдим этишади:

“Ростелеком” компанияси телекоммуникация каналларини ижарага олиш;

Билайн каби хусусий сектор тармоғидаги компаниялар ўзларининг хусусий сунъий йўлдошлари воситасида алоқа ва телекоммуникация хизматларини миждозларга тақдим этиш.

Биринчи усулда барча хизматлар билан боғлиқ харажатлар халқаро телекоммуникация каналлари ижараси, базавий ретрансляторлар ва узатиш мослама ускуналари амортизацияси, ходимлар иш ҳақи, ягона ижтимоий тўлов, монтаж учун ишлатиладиган кабеллар ва бошқа модем қурилмалардан таркиб топади. Ушбу харажатларнинг барчаси 2010 “Асосий хизмат кўрсатиш” счётида ҳисобга олиб борилади. Мана шу амалиётнинг ўзи ҳар бир лойиҳа кесимида қанча харажатлар тўғри келиши тўғрисида ахборот олиш имконини, қолаверса, ҳар бир хизмат тури бўйича таннархни алоҳида аниқлаш имконини бермайди. Бу эса лойиҳалар рентабеллигини аниқлашдаги чалкашликлар ва ноаниқликларга олиб келади. Бундан ташқари устама харажатларни ҳам ҳар бир хизмат тури таннархига мутаносиб равишда тақсимлаш амалиёти йўлга қўйилмаган. Бунинг асосий сабабларидан бири, мазкур устама харажатларни тақсимлаш учун ҳар бир фаолият тури бўйича харажатларни келиб чиқиш омилларини технологик жиҳатдан аниқлаш имкониятининг мавжуд эмаслигидир. Мазкур муаммони ечими сифатида харажатлар драйверини аниқлаб олиш лозим.

Алоқа ва телекоммуникация хизматларини кўрсатишнинг ўзига хослиги шундаки, узатилаётган алоқа шакли узатилиш вақтида ўзгаради (ўзгартирилади) ва узатилаётган маълумотларнинг нархи тақдим этилаётган хизмат ҳажмига ошади.

Амалиётда алоқа ва телекоммуникация хизматларини узатиш жараёнлари, базавий ретрансляторлар фаолиятини мониторинг қилишда “Эрланг” технологик эталон ўлчов бирлигидан фойдаланилади.

Мазкур ўлчов бирлиги 1940 йилда Даниялик олим Агнер Крарупа Эрланг шарафига номланган бўлиб, олим телефон компанияси муҳандиси сифатида “оммавий хизмат кўрсатиш назарияси”ни ишлаб чиққан. Мазкур назариянинг моҳияти шундан иборатки, алоқа компаниясида алоқа ускуналари, каналларининг турли иш юкламасида зарур бўлган ресурс ҳажмини, яъни трафикни ўлчаб беради. 1 эрланг алоқа каналдан 1 соат давомида фойдаланиш

жараёнини ўлчаб беради. Мисол учун мижоз 30 дақиқа давомида уй телефонида суҳбатлашса, унда у телефон линиясида 0,5 эрланг юкломани ҳосил қилади. Бироқ мазкур кўрсаткични алоқа ва телекоммуникация хизматлари кўрсатишда технологиялар иш фаолиятини назорат қилиш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш мақсадларида фойдаланиш мумкин. Компания хизматлари бир бирлиги таннархини аниқлашда эса турли хил хизматлар технологик ўлчов бирликларини ягона ўлчов бирлигига келтириб олиш лозим бўлади. Масалан, интернет хизматлари мегабайтда, IPTV соатда, овозли хабарлар секунда, маълумотларни узатиш дона, видео узатишлар соатда ўлчанади. Хўш бу ерда муаммо нимада деган ўринли савол туғилиши табиий ҳол. Муаммо шундаки, юқорида келтириб ўтилган хизмат турлари битта кабел каналларидан узатилади. Энди ҳар бир хизмат турига тўғри келадиган асосий хизмат кўрсатиш ва устама харажатларни тақсимлаш энг асосий муаммолардан бири ҳисобланади.

Телекоммуникация хизматлари кўрсатувчи муассасаларда бошқарув ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари, моҳияти қатор олимларни илмий ишлари ва адабиётларда ўз аксини топган. Иқтисодчилар орасида хизматлар соҳасида бошқарув ҳисобини моҳияти, мақсади, вазифаси шунингдек, бошқа бошқарув қўйи тизимлари билан алоқаси ҳақида умумий тушунча мавжуд эмас.

Бизнинг фикримизча, ҳозирги вақтга келиб телекоммуникация хизматлари кўрсатувчи корхоналарида бошқарув ҳисобини ташкил қилиш масалалари долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан телекоммуникация хизматлари кўрсатувчи корхоналарда бошқарув ҳисобини ташкил этиш ва такомиллаштириш борасидаги мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш масалалари тўлиқ тадқиқ этилмаганлигини инобатга оладиган бўлсак, мазкур масала бугунги кунда долзарб ҳисобланади ва илмий изланишларни давом эттиришни талаб этади.

Ахборот узатиш мосламалари бу қабул қилиш ва узатиш учун терминаллар, узатиш линиялари (йўналтириш тизими ва узатиш тизими). Тарқатиш мосламалари коммутация тизимлари ва бошқариш мосламаларининг комбинациясидир.

Бирламчи алоқа тармоғи - бу маълум бир ҳудудни алоқа воситалари билан қамраб олишга имкон берувчи алоқа узатиш тизимлари ва уларни маълум бир тарзда боғлайдиган йўналтирувчи тизимлар. Иккиламчи тармоқ маълум бир турдаги маълумотларни узатиш ва тарқатиш учун мўлжалланган.

Ташкилий-техник тузилишга ва мақсадга мувофиқ, бирламчи тармоқ магистрал, зона ва маҳаллий алоқа тармоқларига бўлинади.

Орқа мия тармоғи вилоят марказлари ва ундан юқорилари ўртасида каналларни ташкил қилади. Бирламчи зона тармоғи вилоят ва туман марказлари ўртасида, шунингдек магистрал тармоқларига уланадиган минтақавий марказлар ўртасида каналларни ташкил қилади.

Маҳаллий бирламчи тармоқ - шаҳар ёки қишлоқ ҳудуди билан чекланган ягона телекоммуникация тармоғининг бирламчи тармоғининг қисми. Маҳаллий иккиламчи тармоқлар учун каналларни ташкил қилади.

Алоқа хизматларини тақдим этишнинг технологик хусусиятлари туфайли тармоқлар ва алоқа линияларини эксплуатация қилиш ва хизмат кўрсатиш харажатлари компаниянинг ишлаб чиқариш харажатлари таркибида энг катта ўринни эгаллайди.

Телекоммуникация компанияси хизматлари нархининг шаклланишининг маълум босқичларида ушбу харажатлар билвосита харажатларни тақдим этилаётган хизматларнинг нархига тақсимлаш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Бирламчи алоқа тармоқларининг ускуналарини сақлаш ва улардан фойдаланиш харажатлари қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Тармоқ тузилиши - ҳар хил синфдаги тугунлар сони, уларнинг жойлашиши ва улар орасидаги ўзаро боғлиқлик табиати билан белгиланади.

2. Алоқа каналларининг ҳетероженлик даражаси (канал спектри кенглиги, маълумот узатиш тезлиги). Қуйидаги каналлар частота диапазони ёки маълумот узатиш тезлигига қараб ташкил қилинади:

- тонна частотаси;
- эшиттириш;
- телевизор;
- телевизион дастурларнинг овозли ҳамроҳлиги;
- юқори частотали (юқори тезликда) кенг тармоқли.

3. Амалдаги йўналтирувчи тизимларнинг тури ва хилма-хиллиги (коаксиал кабеллар, носимметрик кабеллар, радио релеси, ҳаво линиялари, йўлдошли алоқа, оптик толали кабеллар). Бирламчи тармоқ қўлланма тизимларининг асосий турлари кабел ва микротўлқинлардир.

4. Тармоқ ўтказиш қобилияти - бу индивидуал алоқа тугунларини боғлайдиган тўпламдаги каналлар сони.

5. Алоқа линиялари ва тармоқ схемаларининг ишончлилиги. Алоқа линияларининг ишончлилиги алоҳида алоқа каналларига, бутун магистрал йўлларга ва интразона линияларига зарар етказиш эҳтимоли билан белгиланади. Алоҳида каналларнинг ишончлилиги носозликлар ва уларни тиклаш вақти ўртасидаги ўртача вақтга қараб баҳоланиши мумкин.

Бирламчи тармоқнинг ишонччилигини ошириш учун захира ва айланма йўллар ҳамда каналлар таъминланади.

6. Асосий бирламчи тармоқни бошқариш тизимининг тузилиши. Бирламчи тармоқни операцион бошқариш тизими ҳудудий принцип асосида қурилган ва мураккаб иерархик тузилишга эга.

Ҳар бир ҳолатда узатиш тизими ва йўналтирувчи тизимни тўғри танлаш асосий магистрал ва зона тармоқларининг алоқа линияларини ташкил этиш, ишлатиш учун капитал ва фойдаланиш харажатларини сезиларли даражада камайтириши мумкин.

Ҳозирги вақтда бирламчи алоқа ва интернет узатиш тармоқларини техник эксплуатациясини умумий бошқариш "Ўзбектелеком" АК томонидан амалга оширилади. Натижада, "Ўзбектелеком" АК инфокоммуникация бозорида бирламчи ва иккиламчи алоқа тармоқларига хизмат кўрсатиш операцион харажатларини ўз ичига оладиган ягона телекоммуникация компаниясидир.

Бошқа телекоммуникация компаниялари иккинчи даражали алоқа ускуналарига хизмат кўрсатадилар. Бундай компанияларни ҳисобга олишда бирламчи тармоқларни ишлатиш харажатлари "Ўзбектелеком" АК томонидан берилган ҳужжатлар (ҳисоблар, актлар) асосида қайд этилади.

Тартибга солинган фойда алоқа операторининг маълумотлари бўйича тармоқ ускунасининг замонавий функционал эквиваленти, жорий активлар ҳажми ва инвестицияларнинг зарур қайтишига қараб ҳисобланади.

Универсал алоқа хизматларини кўрсатишда этказилган зарарлар учун универсал алоқа операторларига компенсация тўлаш тартиби соҳа регламентида белгиланади.

Йўқотилган зарарни қоплашнинг максимал миқдори тайинланган операторнинг даромадлари ва иқтисодий мақсадга мувофиқ харажатлари ўртасидаги фарқ ва телекоммуникация операторининг универсал телекоммуникация хизматларини кўрсатиш мажбурияти унга юкланмаган бўлса, даромад ва харажатлар ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади.

Биринчи босқичда компания операциялар ва бўлинмалар томонидан бажариладиган ишларни таснифлайди.

Кўрсатмалар одатий фаолиятни батафсил тавсифлайди ва уларни асосий ва асосий бўлмаганларга ажратади. Шу билан бирга, асосий фаолият турлари алоқа хизматлари, уланиш хизматлари ва трафик транзити билан бэвосита боғлиқ бўлган фаолиятдир. Асосий фаолият турлари учта гуруҳга бўлинган ишлаб чиқариш жараёнлари билан белгиланади.

1. Алоқа хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ асосий ишлаб чиқариш жараёнлари:

- алоқа хизматларини, шу жумладан ўзаро боғлиқлик ва трафик узатиш хизматларини тақдим этиш жараёнлари;

- воситалар ва алоқа линияларидан фойдаланиш жараёнлари.

2. Ёрдамчи ишлаб чиқариш жараёнлари - асосий ва қўшма ишлаб чиқариш жараёнларини амалга ошириш учун зарур бўлган ва билвосита алоқа хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ жараёнлар.

3. Биргаликда ишлаб чиқариш жараёнлари - асосий ишлаб чиқариш жараёнларини амалга ошириш учун зарур бўлган, аммо табиий кўрсаткичлар асосида тақсимлаш базасини аниқлашнинг иложи бўлмаган жараёнлар.

Асосий бўлмаган фаолият турларига транспорт хизматлари, таъмирлаш, лойиҳалаш ва тадқиқот ишлари, босма ва нашриёт, ахборот хизматлари, реклама, алоқа хизматларига алоқаси бўлмаган воситачилик хизматларини кўрсатиш ва бошқалар кириши мумкин.

Асосий бўлмаган фаолиятлар тарқатиладиган ва тақсимланмаган алоқа хизматларига бўлинади.

Фаолиятнинг асосий бўлмаган турини маълум бир гуруҳ сифатида таснифлаш тартибини аниқлаш учун алоқа оператори мустақил равишда ички бухгалтерия ҳужжатига мурожаат қилиши керак.

Телекоммуникация компанияларида телекоммуникация, интернет ва IPTV хизматлари бўйича даромадларни шаффофлигини таъминловчи халқаро

талаблардан яна бири абонентни тармоққа улаш хизмати учун дилерларга тўланадиган коммиссион тўловларни “Мижозлар билан шартнома тузишдаги қўшимча харажатлар” сифатида тан олиш бўлиб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 6-сон. 70-модда.

Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида”ги Қонуни, 29 апрель, 2004 й. № 611-II // Ўзбекистон Республикаси Қонунчилиги тўплами. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – 2004. №20 (104). – 50-52 б.

Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 102 б.

Н.Б.Абдусаломова. Бошқарув ҳисоби тизимида ички назорат ва бюджетлаштириш услубиятини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Т.: 2019. 71-б.

Гибельнева Е. А. Развитие управленческого учета расходов телекоммуникационных компаний. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. Хабаровск -2016.

Лилиева Л.Р. Бухгалтерский учет в сфере связи и телекоммуникаций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. Москва-2007.

Б.Ш. Махкамов. Ўзбекистонда уяли алоқа хизматларини ривожлантириш. Монография.-Т.: Фан ва технология, 2016.

Гвоздев М.Ю., Киселева Ю.С. Внедрение элементов системы управленческого учета в автоматизированной среде на предприятиях сферы услуг. Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент» 2017. Т.11. № 3. С. 187-191.

Махсудов Б.Ю., Шодиев Э.Т. Алоқа корхоналарида билвосита харажатларни драйверлари (таксимлаш базаси) тизимини ишлаб чиқиш масалалари. «Ақтуар молия ва бухгалтерия ҳисоби» электрон журнали. 1-сон, 2021.

Сафонова, Л.А. Раздельный учет затрат в телекоммуникациях : учеб. пособие для вузов / Л.А. Сафонова, Н.Ю. Плотникова, Е.И. Зуева. – М. : Горячая линия – Телеком, 2007. – 192 с.

З.С. Туякова, Т.В. Черемушникова. Современные виды инфокоммуникационной деятельности и их влияние на специфику организации управленческого учета. Журнал “Международный бухгалтерский учет». 11 (305) – 2014